

X.X.ZEYNALOVA

Gəncə Dövlət Universiteti
(Gəncə şəh., Heydər Əliyev pr., 159)

ŞƏXSİYYƏTİN FORMALAŞMASI VƏ ONUN PEDAQOJİ ELMİN İNKİŞAFINA TƏSİRİ

Açar sözlər: sosial tərbiyə, ailə tərbiyəsi, uşaq psixologiyası, ailə tərbiyəsi, şagird şəxsiyyəti.

Ключевые слова: социальное воспитание, семейное воспитание, детская психология, семейное воспитание, личность учащихся.

Key words: national education, family education, psychology of a child, family education, the identity of students.

İnsan xarakterinin formalaşması haqqında, adamın psixoloji xüsusiyyətlərinin kökləri haqqında məsələlər qədim dövrdən tutmuş müasir dövrə qədər tərbiyə nəzəriyyəsi üzərində işləyən alimləri, tərbiyə ilə əməli şəkildə məşğul olan şəxsləri düşündürmüş və indi də düşündürür. Bir çox filosoflar, fizioloqlar, psixoloqlar, pedaqoqlar da, tərbiyə işi ilə bilavasitə məşğul olan müəllimlər və valideynlər də bu məsələ ilə bağlı fikir söyləmiş və indi də söyləyirlər. Bunların arasında həm mürtəcə mövqedə, həm də mütərəqqi mövqedə duranlar da olmuş və indi də vardır.

Qədim yunan filosoflarından Aristotelin, ingilis filosofları və pedaqoqlarından Spenserin, Con Lokkun, fransız ensiklopedist filosoflarından Deni Didronun, Holbaxın, J.J.Russonun, utopist sosialistlərdən Robert Ouenin, Sen-Simonun, Azərbaycan filosoflarından və maarifçilərindən M.F. Axundovun, Seyid Əzim Şirvaninin, Amerika alimlərindən Kilpatrikin, Con Dyunin, A.Q. İensenin, müasir filosof və psixoloqlardan D.İ. Dubrovskinin, E.F. İlyenkovun, A.N. Leontyevin və bir çox başqalarının fikirlərini xatırlatmaq olar.

İnsan əxlaqi, estetik, əqli, fiziki və s. keyfiyyətlərinin formalaşması səbəblərinin izahında müxtəlif mövqelər, bir-birinin ziddinə olan nəzəriyyələr mövcuddur. Şəxsiyyətin formalaşmasına dair fikirlərin müxtəlifliyinə baxmayaraq, onları qruplaşdırmaq mümkündür. Bu qruplaşdırma N.M.Kazımov tərəfindən belə aparılıbdır: 1) irsiyyətə üstünlük verilməsi; 2) mühitə üstünlük verilməsi; 3) tərbiyəyə üstünlük verilməsi; 4) irsiyyət və mühit amillərinin yanaşı təsirinin qəbul edilməsi; 5) mühit və tərbiyə amillərinin qoşa təsirinin qəbul edilməsi nəzəriyyəsi (5, s.13).

Güman edirik ki, irsiyyət, mühit, tərbiyə və şəxsi fəaliyyət arasındakı əlaqənin nəzərə alınmasını da bir qrup kimi (6-cı qrup) qəbul etmək olar.

Şəxsiyyətin formalaşmasının nəzəri cəhətdən bu və ya digər şəkildə başa düşülməsi təlim-tərbiyə sahəsində əməli iş müəyyən təsir göstərir: təhsil sisteminin qoyuluşu səbəblərindən birinə, təhsil ocaqlarında təlim-tərbiyənin məzmununu və üsullarının bu və ya digər şəkildə tətbiqi səbəblərindən birinə çevrilir. Belə bir cəhət həm də onunla izah edilir ki, şəxsiyyətin formalaşmasına dair nəzəriyyələr dərin sinfi köklərə, müəyyən metodoloji əsaslara, siyasi mahiyyətə malik olur. Odur ki, həmin nəzəriyyələrin mahiyyətini və sinfi köklərini bilmək, siyasi məzmununu, metodoloji əsaslarını başa düşmək zəruridir. Hər hansı nəzəri fikir, xüsusən mütərəqqi nəzəriyyə şüurlara hakim olduqda insanı hərəkətə gətirən onun əməlinə və fəaliyyətinə güclü təsir göstərən qüvvəyə çevrilir.

Şəxsiyyətin formalaşmasında irsi xüsusiyyətlərə üstünlük verənlər təhsil sistemini, təlim və tərbiyə işini, onun məqsəd və vəzifələrini bir cür təsəvvür edir və buna uyğun olaraq fəaliyyət göstərilməsini məsləhət görürlər; sosioloji amillərə üstünlük verənlər isə başqa cür təsəvvür edir və bu təsəvvürə uyğun işləməyi lazım bilirlər və s. Məsələn, Amerika Birləşmiş Ştatlarında əsrimizin 60-cı illərinin ortalarından “ödəmə təhsili” tətbiq olunurdu. Belə bir

təhsilin əsas məqsədi uşaqları ibtidai məktəbə hazırlamaqdan, əksər uşaqların ailə tərbiyəsindəki çatışmazlıqları, habelə zənci məhəllələrindəki və digər yoxsul məhəllələrdəki mühitin “mənfii” təsirlərini aradan qaldıraraq “faydalı” cəhətlərlə əvəz etməkdən ibarət idi. Belə bir tədbirin əsasında nisbi mənada mütərəqqi nəzəriyyə dururdu. Bu nəzəriyyəyə görə, mühiti və tərbiyəni təkmilləşdirmək yolu ilə ibtidai məktəblərdə zənci balalarının biliyi mənimsəmə keyfiyyətini bir qədər yüksəltmək mümkündür. Buna görə də ABŞ-da meydana gəlmiş “ödəmə təhsili” mütərəqqi bir ictimai hadisə idi. Çox keçmədi, ABŞ-da A.İensen mətbuatda sübut etməyə çalışdı ki, “ödəmə təhsili” özünü doğrultmur; guya bu təhsilin əsasını yalnız nəzəriyyə təşkil edir. A.İensenin fikrincə, zənci uşaqlarının təlimdə geri qalmalarının səbəbini ictimai mühitdə deyil, irsi amillərdə, qara irqin genetik proqramında axtarmaq lazımdır. A.İensen öz fikrinə hətta elmi forma verməyə səy göstərmişdir. Müasir genetikaya istinad edən A.İensen deyir ki, gen cəhətdən artıqlaması ilə təchiz edilən qız uşağı o qədər də talantlı olmur; gen cəhətdən başqa pozğunluq, məsələn, Daun xəstəliyi əqli zəifliyə və s. səbəb olur. A.İensen buradan belə bir nəticə çıxarır ki, normal əqli inkişaf üçün adam genlərlə müəyyən ölçüdə təmin olunmalıdır. Bu nəticə ilə formal cəhətdən razılaşmamaq olmaz. Həqiqətən də normal əqli inkişaf üçün adam normal genetik imkanlara malik olmalıdır; genetik quruluşdakı qeyri-normallıq əqli inkişafın ləngiməsi səbəbinə çevrilə bilər. Lakin məsələ burasındadır ki, gen dəstləri ilə normal səviyyədə təchiz olunmuş adamlar arasında əqli, fiziki, əxlaqi və digər cəhətdən xeyli fərq olduğu hamıya məlumdur. Bu cür fərqləri genetik izah etməkdə acizdir. Həmin fərqlərin genetik səbəblərini həyatda, mühitdə axtarır. A.İensen isə məhz mühitin rolunu inkar edir. Buna görə də A.İensen həmin fikirdən birtərəfli pedaqoji nəticələr çıxarmalı olur. O, məsələn, deyir ki, insan şüuru iki səviyyədə mümkün ola bilər və guya bu, genetik əsaslara malikdir, birinci səviyyədə olan şüur əzbərləmə, yadda saxlama və təkrarlama kimi xüsusiyyətlərlə səciyyələnir. Nəzəri fikirləri tez tutmaq, ümumiləşdirmələri anlamaq, mühakimə yürütmək isə ikinci səviyyədə olan şüur üçün xarakterikdir. A.İensenin fikrincə, birinci səviyyəli şüur aşağı irqlərə, zəhmətkeşlərə məxsusdur; ikinci səviyyəli şüur isə cəmiyyətin orta və ali təbəqələrinin nümayəndələrinə xasdır.

Yaşlı adamlarda şüurun mövcud səviyyəsinin müxtəlifliyindən çıxış edən və bu müxtəlifliyin səbəbini yenə də genlərdə görə A.İensen yaşlılara aid olan fikirlərini mexaniki olaraq uşaqlara, onların təlim-tərbiyəsinə tətbiq edir; o, deyir ki, məktəblərdə, proqramlar və təlim üsulları da müxtəlif olmalıdır; guya fərdi fərqlərin reallığı tələb edir ki, pedaqoji cəhətdən uşaqların bir qisminə üstünlük verilsin, digər qismi isə yüksək təhsildən ümidini kəssin.

Şəxsiyyətin formalaşmasının bioloji xüsusiyyətlərlə izah etməyin siyasi mənasını başa düşənlər və buna görə də həmin mövqeyin doğruluğunu şübhə altına alanlar sırasında N.M. Kazımov da vardır. Sonuncular daha inandırıcı şəkildə sübut edirlər ki, ibtidai məktəblərdə təlimin birləşmələr üzrə təşkil edilməsi və uşaqların müxtəlif səviyyəli orta məktəblər arasında test üsulu ilə bölüşdürülməsi gənc nəsil tərəfindən tutarlı təhsil almaq yolunda ciddi maneələrdir; bu maneələr qabiliyyətlərin kütləvi şəkildə itməsi və beləliklə iqtisadi imkanların azalması səbəblərindən birinə çevrilə bilər (4, s.15). Şəxsiyyətin inkişaf imkanlarını, şəxsiyyətin tərbiyəsi imkanlarını başqa mövqedən izah etməyə və başqa istiqamətdə həll etməyə səy göstərmək halları da vardır. Bu da təbiidir, çünki bir-birinə zidd olan müxtəlif sinfi qüvvələrin qarşı-qarşıya durduğu cəmiyyətdə fikir toqquşmaları, bir-birini inkar edən nəzəriyyələr olmalıdır. Lakin prof. N.M. Kazımovun fikrincə, əsas məsələ odur ki, şəxsiyyətin formalaşması səbəblərinin nəzəri cəhətdən, yuxarıda gördüyümüz kimi bu və ya digər şəkildə başa düşülməsi maarif işini, təlim-tərbiyə işini təşkil etməyin əsaslarından birinə çevrilə bilər. Odur ki, insan şəxsiyyətinin formalaşması haqqında mövcud olan əsas fikirlər və nəzəriyyələrlə tanış olmaq lazımdır.

Şəxsiyyətin formalaşması səbəblərini yalnız irsiyyət, yaxud yalnız mühit və ya tərbiyə amili ilə izah etmək düzgün deyildir. İnsan xarakteri xüsusiyyətlərinin səbəblərini qoşa amillərdə, yəni irsiyyət və mühitdə, yaxud mühit və tərbiyədə axtarmaq da problemin tam

həlli üçün kifayət deyildir. Şəxsiyyətə irsiyyətin, mühitin və tərbiyənin təsirinin ayrılıqda və ya onların rolunun birlikdə nəzərdən keçirilməsi də elmi cəhətdən kifayət sayıla bilməz. Çünki həmin hallarda şəxsiyyətə təsir göstərən amilərin qarşılıqlı əlaqəsi və şəxsiyyətin fəallığı, onun passiv olmadığı nəzərə alınmır.

Ədəbiyyat

1. Abbasov A.N. Milli əxlaq və ailə etikas. Dərslük. Bakı, Mütərcim, 2016.
2. Əliyev R.İ., Əliyeva G.B. Şəxsiyyət psixologiyası. Bakı, ADPU-nun nəşri, 2010.
3. Əliyev R.İ. Mentalitet. Bakı, Mütərcim, 2012.
4. Kazımov N.M. Tərbiyənin elmi-pedaqoji əsasları. Bakı, "Maarif", 1983.
5. Kazımov N.M. Məktəb pedaqogikası. Dərslük, Bakı, OKA Ofset, 2009.

X.X.Zeynalova

Формирование личности и ее влияния в развития педагогических наук

Резюме

В статье исследуются возможности воспитания личности у детей младшего возраста, выясняются пути реализации этих возможностей. Устанавливается, что посредством игр, семейных трудов, семейных бесед можно прививать воспитание гражданства у детей младшего возраста. Статья значима в работе педагогов-исследователей и учителей практиков.

Kh.Kh.Zeynalova

On the formation of work for citizenship education

Summary

The article investigates the possibility of citizenship education for young children, it turns out the realization of these opportunities. It is stated that through the games, family papers, family conversations can instill citizenship education for young children. The article is significant in the work of teachers, researchers and teacher practitioners.

Rəyçi: ped.e.d., prof. Ş.T.Tağıyev

Redaksiyaya daxil olub: 26.12.2021